

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας το 1819

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Δεν είναι δυνατό να γίνει επαρκής αναφορά στα 463 χρόνια που χωρίζουν την εξέγερση του 1819 από την εξέγερση του 1357. Τους Φράγκους κυριάρχους θα διαδεχθούν οι Τούρκοι το 1479 για να επιστρέψουν ξανά οι Βενετοί το 1684. Ύστερα από 114 χρόνια Βενετοκρατίας θα έλθουν οι Γάλλοι Δημοκρατικοί το 1797 και θα ακολουθήσει η ίδρυση της πρώτης ημιαυτόνομης ελληνικής πολιτείας, της Επτανήσου Πολιτείας (1800-1807) για να επανέλθουν για λίγο οι Γάλλοι Αυτοκρατορικοί ως το 1810, που αρχίζει η Αγγλοκρατία. Η συνθήκη του Παρισιού του 1815 τους έδινε την απόλυτη προστασία του Ιονίου κράτους. Την προστασία αυτή φρόντισαν να την κατοχυρώσουν με το σύνταγμα του 1817, συνταγμένο ερήμην των Ιονίων, το οποίο καθόριζε την ανούσια συμμετοχή τους στη λειτουργία του πολιτεύματος και συγχρόνως άφηνε όλες τις δυνατότητες στον Άγγλο Αρμοστή στην πρωτεύουσα Κέρκυρα, με τοποτηρητές του στα νησιά, να επιβάλλει τον απόλυτο έλεγχο σε κάθε κίνηση δραστηριότητα και προοπτική των προστατευομένων επτανησίων:

Το υπό της Αγγλικής Προστασίας εγκαθιδρυθέν εις την Επτάνησον Σύνταγμα κατά το έτος 1817 ήτο μοναδικόν εις το είδος του και ιδιογενές εις την κατασκευήν των αλλότριον εις την επιστήμην και εις την ιστορίαν ούτε εις εκείνην ο τύπος αυτού απαντάται ούτε εις ταύτην η εφαρμογή του. Ήτο αλλόκοτόν τι κράμα ετεροειδών στοιχείων, θεμελιωδών θεσμών, οργανικών νόμων και απλών κανονισμών, παραδόξως μεν, αλλ' επιδεξίως συνδυασμένων. Η δε απανταχού επικρατούσα εις το ύφος του τεχνική ασάφεια και αοριστία και η ελαστική και διαφορομένη εις τας διατάξεις του έννοια, συνεπλήρουν ούτως ειπείν το τερατώδες αυτό της ψευδοπολιτικής ύφασμα.¹

1. Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος, *Η επί της Αγγλικής Προστασίας Επτάνησος Πολιτεία και τα κόμματα*, Επιμέλεια και προλεγόμενα Χρίστου Σωτ. Θεοδωράτου, Αθήνα 1969, σ. 9.

Από τους Επτανησίους δεν υπήρξαν άμεσες αντιδράσεις στη σύνταξη και την εφαρμογή του Συντάγματος καθώς οι Άγγλοι ασκούσαν πλήρη έλεγχο, στηριγμένοι και στη συνεργασία των περισσότερων αρχόντων, που στελέχωσαν, με εικονικές εκλογές, τις τοπικές εξουσίες και αρχές αλλά και τη βουλευτική-νομοθετική εξουσία και την εκτελεστική εξουσία στην Κέρκυρα.

Οι εξεγέρσεις του 1819 στο Σκουληκάδο της Ζακύνθου και στους Σφακιώτες της Λευκάδας δείχνουν ότι οι ενέργειες των Άγγλων, που ξεπερνούσαν ένα όριο αυθαιρεσίας, προκαλούσαν σιωπηρές αποστασιοποιήσεις τμημάτων των υψηλών τάξεων των πόλεων, με παράλληλες τις λαϊκές αντιδράσεις, τις οποίες κάποτε καλλιεργούν και στηρίζουν. Όταν οι αντιδράσεις γίνονται εξεγέρσεις οι Άγγλοι επεμβαίνουν με την πειθώ ή την παραδειγματική τιμωρία και αμέσως μετά επιχειρούν να βρουν τρόπους να επαναφέρουν την ισορροπία του συστήματος.

Η παράδοση της Πάργας από τους Άγγλους στον Αλή Πασά την Άνοιξη του 1819 προκάλεσε οργή, που δεν μπορούσε να ξεχαστεί, καθώς οι πρόσφυγες πλημμύρισαν τα Επτάνησα. Ο λόγος του Ιωάννη Καποδίστρια προς τους Άγγλους είναι εκφραστικός:

Επιθυμείτε, τοις είπον, να κάμετε τους Έλληνας να λησμονήσουν και αυτό το όνομα του έθνους και της πατρίδος, και το σύστημά σας τους οδηγεί εις όλως αντίθετον αποτέλεσμα. Παρεδώσατε την Πάργαν εις τον Αλή Πασάν ελπίζοντες να απλοποιήσετε τας μετά της Πύλης σχέσεις σας, αλλ' αύται θα περιπλακούν λογω των ταραχών ας η παράδοσις της Πάργας θα προκαλέση τόσον εν Ηπειρώ όσον και εις την λοιπήν Ελλάδα. Ο στρατηγός Μαίτλανδ μεταχειρίζεται τους συμπατριώτας μου ως Ινδούς. Αλλ' ούτοι θα αντιδράσουν και θα έχετε λίαν σοβαράς δυσχερείας εις ην στιγμήν δεν θα το περιμένετε. Τέλος πάντων προσέξτε και υπολογίσατε εκ των προτέρων τους καρπούς της απελπισίας. Το ιδικόν σας σύστημα κυβερνήσεως θέτει τους γειτονούντας Έλληνας εις το δίλημμα ή να καταστραφούν ή να λάβουν τα όπλα. Μοιραίως θα προστρέξουν εις το τελευταίον και θα σας εμβάλουν εις περιπλοκάς μακράς των οποίων κανείς δεν δύναται να προΐδη την λύσιν.²

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας του 1819 χαρακτηρίστηκε ως ένα από τα τρία σημαντικά γεγονότα της λευκαδίτικης ιστορίας των χρόνων του Ιονίου Κράτους. Τα άλλα είναι η συμμετοχή στην Επανάσταση του 1821 και η Ένωση με την Ελλάδα το 1864.³

2. *Αυτοβιογραφία Ιωάννου Καποδίστρια*. Εισαγωγή, Μετάφρασις, Σχόλια, Μιχαήλ Λάσκαρι, Αθήνα 1962, σ. 122-123 [= *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ.Α', Κέρκυρα 1976, σ. 57-58].

3. Π.Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τ. Β', Αθήνα 1982, σ. 265. Η ανακοίνωσή μου ακολουθεί τη διήγηση του Ροντογιάννη, σ. 265-308, με διαφοροποιήσεις εκεί όπου νέες αναγνώσεις των τεκμηρίων το επιτρέπουν ή νέα τεκμήρια το επιβάλλουν.

Αφορμή για την εξέγερση στάθηκε η απόφαση επιβολής στον αγροτικό και αστικό πληθυσμό πρόσθετης φορολογίας για την κάλυψη του προϋπολογισμού κατασκευής διώρυγας στη λιμνοθάλασσα, που χωρίζει τη Λευκάδα από την Ακαρνανία. Ήταν μια διώρυγα που θα ξεκινούσε νότια από τη θέση Παλιοχαλιάς για να καταταλήξει βόρεια, πίσω από το Κάστρο της Αγίας Μαύρας, ανατολικότερα από τη σημερινή διώρυγα, με 10 πόδια βάθος και 30 πλάτος. Η διάνοιξη της διώρυγας αυτής είχε σχεδιαστεί από το 1806 επί Επτανήσου Πολιτείας και Γεωργίου Μοτσενίγου και τα έργα άρχισαν το 1818. Αιτιολόγηση της διάνοιξης ήταν η διαφύλαξη της δημόσιας υγείας και η ενίσχυση του εμπορίου. Τον Ιούνιο του 1819 εξαγγέλθηκε απόφαση της κεντρικής κυβέρνησης για τον επιμερισμό του ποσού του φόρου των 4.000 ταλήρων που έπρεπε να συνεισφέρει η Λευκάδα κάθε χρόνο, πέραν του τακτικού:

1 τάληρο σε κάθε βαρέλα λαδιού

1/8 του ταλήρου για κάθε βαρέλα κρασιού συγκομιδής 1819, που έπρεπε να πληρωθεί ως τον Μάη του 1820

1/4 του ταλήρου για κάθε βαρέλα κρασιού συγκομιδής 1818 που θα πουλιόταν στην πόλη

1/4 του ταλήρου για κάθε κάδο δημητριακών και οσπρίων

10 γαζέτες για κάθε κατσίκι ή αρνί και 30 για κάθε χοιρινό.

Η φορολογία των προϊόντων υπολογιζόταν ότι θα αποδόσει 1.000 τάληρα. Τα υπόλοιπα 3.000 έπρεπε να τα πληρώσουν με ετήσια εισφορά οι ευκατάστατοι και οι εμπορευόμενοι καλής καταστάσεως της πόλης σύμφωνα με δίκαιη και απροσωπόληπτη κατανομή που θα έκαναν ο Άγγλος Τοποτηρητής Λευκάδας και ο Έπαρχος μαζί με τρεις ευπόληπτους πολίτες.

Οι εισπράξεις του φόρου έπρεπε να αποδίδονταν κάθε τρίμηνο στην Κέρκυρα με έκθεση και λογαριασμό για την πορεία του έργου της διάνοιξης στο οποίο θα χρησιμοποιούνται και εργάτες από τους απόρους του νησιού και τους Παργινούς πρόσφυγες που ζούσαν στη Λευκάδα.

Η χρησιμότητα του έργου δεν αμφισβητήθηκε από τους κατοίκους του νησιού, αλλά θεωρήθηκε άδικο να το πληρώσουν μόνο αυτοί και μάλιστα οι αγρότες, αφού επρόκειτο για έργο πανιόνιας χρησιμότητας για τους ναυτιλόμενους και εμπορευόμενους και έπρεπε να είναι ευθύνη της κεντρικής Κυβέρνησης και του Γενικού Δημόσιου Ταμείου.

Οι κάτοικοι της πόλης και μάλιστα οι σιωπηρά αντιπολιτευόμενοι άρχοντες δεν αντέδρασαν φανερά αλλά η κυβέρνηση τους υποπτεύθηκε ότι διοχέτευσαν την αντίθεσή της προς τους αγρότες και ίσως τους υποκίνησαν να αντιδράσουν κατά την εφαρμογή των φορολογικών μέτρων.

Η εξέγερση του 1819 ιστορήθηκε από τον Ζακυνθινό ιστορικό Παναγιώτη Χιώτη, στο βιβλίο του *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, που εκδόθηκε το 1874, με βάση τις εγκυκλίους και τα άλλα έγγραφα που η κεντρική διοίκηση

έστειλε στον τοποτηρητή και το επαρχείο Ζακύνθου και διατηρήθηκαν στο Αρχαιοφυλακείο Ζακύνθου αλλά και τις πληροφορίες και τα στοιχεία που του έστειλε ο Λευκαδίτης σχολάρχης Ιωάννης Σταματέλος μαζί με ένα σύντομο δημοτικό τραγούδι.⁴ Οι λευκαδίτες ιστορικοί Κωνσταντίνος Μαχαιράς, στο έργο του *Λευκάς και Λευκάδιοι επί Αγγλικής προστασίας*, που εκδόθηκε το 1940⁵ και κυρίως ο Πάνος Ροντογιάννης, το 1973-1975 σε μια σειρά 16 επιφυλλίδων στην εφημερίδα *Ηχώ της Λευκάδος*, που ενσωματώθηκαν το 1982 στον β' τόμο του έργου του *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, περιέγραψαν τα γεγονότα με βάση το υλικό του Αρχαιοφυλακείου Λευκάδας: αναφορές του δημογέροντα Γεωργίας της Λευκάδας προς τον Έπαρχο και του Επάρχου προς την κεντρική Κυβέρνηση, και αντίστοιχες απαντήσεις, ανακριτικό υλικό κ.ά.⁶

Στα εκατό χρόνια που απέχουν οι δημοσιεύσεις, από τον Χιώτη ως τον Ροντογιάννη και άλλα μικρότερα δημοσιεύματα φώτισαν πτυχές της εξέγερσης, με αξιολογότερη τη δημοσίευση από τον Κώστα Κωνσταντινίδη το 1961 του στιχουργήματος 274 στίχων του Ιωάννου Κολόκα από την Κατούνα: πρόκειται για άμεση εξιστόρηση των γεγονότων σε απλή γλώσσα, με βάση τις διηγήσεις αυτών που πήραν μέρος στην εξέγερση (στ. 261-262):

*Γιατί κοντά δεν ήμουνα μήτε στη μπαταρία
Άλλοι μου είπαν, κι έγραψα αυτή την ιστορία*

Το ποίημα διέσωσε ο φιλόλογος και σχολάρχης Λευκάδας Ιωάννης Ν. Σταματέλος και το έστειλε το 1879 για δημοσίευση στο Γάλλο φιλόλογο και βιβλιογράφο Emile Legrand (1841-1903).⁷ Ο ίδιος ο Σταματέλος είχε δημοσιεύσει το 1874 σύντομο δημοτικό τραγούδι για την εξέγερση, το οποίο έστειλε παράλληλα στον Χιώτη.⁸

4. Παναγιώτης Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από ανστάσεις αυτού μέχρις Ενώσεως (έτη 1815-1864)* τ. Α', Ζάκυνθος 1874. Φωτοανατύπωση Δ.Ν. Καραβία, Αθήνα 1980, σ.210-221.

5. Κωνσταντίνος Μαχαιράς, *Λευκάς και Λευκάδιοι επί Αγγλικής Προστασίας (1810-1864)*, Κέρκυρα, Εταιρεία προς ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, 1940. Φωτοανατύπωση Δ.Ν. Καραβία, Αθήνα 1979, σ. 50-61.

6. Πάνος Γεωργ. Ροντογιάννης, «Η στάση των χωρικών της Λευκάδος 1819». *Ηχώ της Λευκάδος*, [1^{ον}], φ. 34 (Οκτώβριος 1973) – 16^{ον}, φ. 54-55 (Ιούνιος-Ιούλιος 1975) [= *Ιστορία...* τ. Β', σ. 265-308].

7. Κ.Ν. Κωνσταντινίδης, «Εξέγερση των χωρικών της Λευκάδος κατά των Άγγλων», *Ηώς*, τ. 4, τχ. 9 (1961) 17-23. Το ποίημα αναδημοσιεύει ο Ροντογιάννης, *Ιστορία...* τ. Β', σ. 288-293. Πβ. και Σπύρος Βρετός, *Οι λαϊκοί ποιητές της Λευκάδας (1900-1985) ως κοινωνικό φαινόμενο*, Αθήνα 1991, σ. 17-19.

8. «Ζώντα μνημεία εν τη γλώσση του λαού. Α' Λευκαδία διάλεκτος α'. Λέξεις, β' Φράσεις γ' Παροιμίες. δ' Αινίγματα. ε' Λογοπαίγνια. ζ' Άσματα (υπό Ι.Ν. Σταματέλου)»,

Όπως συνήθως συμβαίνει τις περισσότερες ιστορικές πηγές διαμορφώνεται και αφήνει η εξουσία, οι ισχυροί και οι νικητές και καθώς παρατήρησε ο Ροντογιάννης: «Δε θέλει συζήτηση πως η θεώρηση και η έκθεση των περιστατικών στα επίσημα αυτά έγγραφα γίνεται μονόπλευρα, και πως οι χωρικοί κρίνονται αναπολόγητοι, γιατί δεν έχουμε τίποτε από τη δική τους μεριά που να μας δίνει πληροφορίες. Η εξουσία έβαλε τους φόρους, η ίδια αντιμετώπισε τους χωρικούς, η ίδια εκθέτει τα γεγονότα και μιλεί για τους ανθρώπους και μάλιστα σε ώρες που ήταν πολύ φυσικό να λείπει και η σχετική ψυχραιμία.⁹

Η μονομέρεια αυτή ελπίζω να ελαφρώσει λίγο με την ανακοίνωσή μου, καθώς εντάσσω στη διήγηση για τα γεγονότα, που σε λίγο θα σας παρουσιάσω, δύο αναφορές των χωρικών, τη μία στην αρχή των γεγονότων και την άλλη όταν αυτά είχαν τελειώσει, οι οποίες εντοπίστηκαν από τον φίλο μου ιστορικό και νομικό Οδυσσέα Δημητρακόπουλο στα Αρχεία του Λονδίνου, ως μέρος μεγάλου φακέλου, που συγκροτήθηκε για την εξέγερση του 1819 από τις αναφορές της κεντρικής διοίκησης της Κέρκυρας προς την Αγγλική Κυβέρνηση με πολλά συνημμένα.¹⁰

Περιοδικόν Ελληνικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως 8 (1873-1874) 406: 10. (9). Η στάσις των Λευκαδίων. Το 1819 οι κάτοικοι της κόμης Καρράς και Σφακιωτών μετά τινων πλουσίων της πόλεως συνεννοηθέντες ηγήθησαν εις τα όπλα, εξορμήσαντες κατά της πόλεως ίνα πυρπολήσωσι τας οικίας των τότε βουλευτών, διότι είχαν επιβαρύνει τον λαόν με δυνατούς φόρους. Ο Αγγλικός στρατός εκίνησε κατά των στασιαστών, αλλ' έπαθε ελλεινώς, διότι ηγνόει τας τραχείας και δυσβάτους διόδους των ορέων μας. Αρχηγοί της στάσεως ήσαν οι τρεις υπό του άσματος μνημονευόμενοι χωρικοί, οίτινες μετά την κακήν του κινήματός των έκβασιν λαβόντες μεθ' εωιτών και άλλους Λευκαδίους προσέφυγον εις τα όρη της γείτονος Ακαρνανίας, όπου το 1821, δράζαντες και αυτοί τα όπλα, συνέδραμον εις τον τότε αγώνα. Εις μνήμην δε της εμφυλίου εκείνης στάσεως άδεται εισέτι το ακόλουθον άσμα.

*Τρία πουλάκια κάθονται στη ράχη στον Διοχάρη
Το 'να ήταν ο Χαλικιάς και τ' άλλο Πανάδας,
Το τρίτο, το καλλίτερο, ο Νικολός Βελέντσας,
Παραπονούνταν και 'λεγαν - βάστα, χωριό και χώρα,-
- Τι να βαστάζω, βρες παιδιά κη άχαρα παλληκάρια:
Δεν είν' ενός, δεν είναι δυό, είναι μεγάλ' ασκέρι
Τρεις 'μέρες κάνουν πόλεμο, δεν έχουν άλλα βόλια:
Διακόσους εσκοτώσανε και 'κάψανε και 'σπίτια.*

Το ποίημα αναδημοσίευσε ο Σταματέλος, «Συλλογή ανεκδότων ασμάτων της Λευκάδος». *Πλάτων 2* (1880) 404. Το αναδημοσίευσαν επίσης με μικρές «προσαρμογές» ο Χιώτης, *ό.π.*, σ. 212, ο Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 61, ο Ροντογιάννης, *Ιστορία...* τ. Β', σ. 287 και ο Βρετός, *ό.π.*, σ. 19.

9. Ροντογιάννης, *Ιστορία...* τ. Β', σ. 268.

10. Ευχαριστώ τον φίλο συνάδελφο Οδυσσέα Δημητρακόπουλο για την ανοιχτόκαρδη και απλόχερη παραχώρηση των αποκαταστημένων αντιγράφων, που κράτησε όταν

Ωρα όμως να παρακολουθήσουμε τα γεγονότα που θα σας τα παρουσιάσω με όση συντομία μπορώ και «παρακαλώ σας άρχοντες ν' ακούσετε λιγάκι», όπως έλεγε και ο λαϊκός ποιητής Ιωάννης Κολόκας (στ. 1-10):

*Με τη βοήθεια του Θεού, και με την Παναγία,
Θέλω να γράψω σήμερα μιαν νέαν ιστορία:
Πρώτα ζητώ συμπάθιο από την αφεντιά σας,
Γιατί θα γράψω 'στόρησι να βρουν και τα παιδιά σας.
ω Θε μου, δος μου φώτησι να γράψω ιστορία,
το θρήνος οπού 'γείνηκε εις τ' άθλια χωρία.
Τους οχτακόσους δεκανηά, 'ς το μήνα το Σεπτέμβρι,
Εγείνηκε το ρεμπελιό, και ' πάρτε το χαμπέρι.
Εις της Λευκάδας το νησί, 'πούναι η Αγια-Μαύρα,
Πολλή φθορά εγείνηκε 'σε μίαν εβδομάδα.*

Στις 15 Σεπτέμβρη 1819, με το παλαιό ημερολόγιο, και καθώς πλησίαζε η εκπνοή του πρώτου τριμήνου από την επιβολή της έκτακτης φορολογίας για τη διώρυγα, ο δημογέροντας Γεωργίας Νικόλαος Γεωργίου Σταύρος με εντολή του Επάρχου Λευκάδας Νικολάου Καββαδά, ανέβηκε στους Σφακιώτες και εγκαταστάθηκε στη μονή της Επισκοπής στο Σπανοχώρι, όπου βρισκόταν και ο πρωθιερέας της Λευκάδας Απόστολος Λάζαρης. Από την Επισκοπή ο Σταύρος κάλεσε τους επόπτες των χωριών Ασπρογερακάτα και Σπανοχώρι για να πληροφορηθεί τις προθέσεις των χωρικών σχετικά με την καταβολή των φόρων. Κατά τη διάρκεια της ακρόασης έφταναν και κάτοικοι των χωριών, που απείλησαν ότι θα σκοτώσουν τον δημογέροντα και τους ανθρώπους του (που είχαν στο μεταξύ τραβήξει τα ξίφη τους για να τον υπερασπιστούν) αν επιχειρούσαν να εισπράξουν τους φόρους και δήλωναν ότι δεν αναγνώριζαν πλέον τον έπαρχο και την τοπική κυβέρνηση. Ο δημογέροντας με μήνυμά του προς τον έπαρχο ζήτησε από τη Λευκάδα βοήθεια

εντόπισε τα έγγραφα, καθώς και τα φωτοαντίγραφα της βιβλιογραφικής προετοιμασίας του για μελλοντική δημοσίευση των εγγράφων. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν και φωτοτυπίες άρθρων για τις καταστολές εργατικών εξεγέρσεων και κυρίως στο Peterloo το 1819: πρόκειται για εργατική εξέγερση σε βιομηχανική περιοχή τα χρόνια της συγκρότησης της αγγλικής εργατικής τάξης. Αν έχουν κάτι κοινό με την αγροτική εξέγερση της Λευκάδας είναι η αγριότητα των Αγγλων κατά την καταστολή. Η συνάδελφος κ. Έφη Γαζή, τώρα Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας, ανταποκρίθηκε το 1993 στην παράκλησή μου και εντόπισε τον φάκελο και μου φωτοτύπησε τα τρία έγγραφα που είναι γραμμένα ελληνικά, σημειώνοντάς μου και βιβλιογραφικές αναφορές για την εξέγερση του Peterloo. Την ευχαριστώ πολύ. Η ένδειξη του φακέλου: Public Record Office 23036, CO 136/412. Τα δύο κείμενα δημοσιεύονται στο τέλος της ανακοίνωσης, το τρίτο είναι 25στιχο στιχούργημα που αναφέρεται στην παράδοση της Πάργας. Αρχίζει: *Εις τους χίλιους οχτακόσιους το έτος δεκαεννέα...*

γιατί κινδύνευε η ζωή του. Ο έπαρχος έστειλε τον Αναστάσιο Μαρίνο επικεφαλής ανδρών της χωροφυλακής.

Ήταν φανερό ότι οι πρόκριτοι και οι πεντηκόνταρχοι όλων των χωριών των Σφακιωτών ήταν σύμφωνοι με τους χωρικούς και επομένως δεν έπρεπε να περιμένει από αυτούς βοήθεια. Τη νύχτα της 15ης προς 16η Σεπτεμβρίου ο δημογέροντας, ο Μαρίνος και οι φρουρές έμειναν στην Επισκοπή, ενώ πυροβολισμοί και κωδωνοκρουσίες στα γύρω χωριά καλούσαν τους χωρικούς να συγκεντρωθούν και αναμένα φανάρια έδειχναν ότι άνθρωποι κατευθύνονταν προς το χωριό Καρυά. Το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου 300 χωρικοί είχαν συγκεντρωθεί οπλισμένοι με πιστόλια και τουφέκια στο Σπανοχώρι. Ο Μαρίνος και ο πρωθιερέας πήγαν στους συγκεντρωμένους και μάταια προσπάθησαν να τους ησυχάσουν. Ίδια τύχη είχε και δεύτερη προσπάθεια του πρωθιερέα και καθώς ο Δημογέροντας και ο Μαρίνος περίμεναν οδηγίες από την πόλη, όπου είχαν στείλει αναφορά, διαδόθηκε ότι φάνηκε στο δημόσιο δρόμο να έρχεται στρατός. Οι χωρικοί όρμησαν στην Επισκοπή. Και πάλι ο πρωθιερέας προσπάθησε να τους ηρεμήσει αλλά οι εξεγερμένοι ζήτησαν να φύγουν από την Επισκοπή για την πόλη ο δημογέροντας, ο Μαρίνος και οι φρουρές τους. Έτσι και έγινε, με τον πρωθιερέα να τους συνοδεύει μέχρι τον δημόσιο δρόμο.

Την ίδια μέρα ο τοποτηρητής Λευκάδας αντισυνταγματάρχης Στόβενς πήγε στους Σφακιώτες και διάβασε στους συγκεντρωμένους προκήρυξη, που καλούσε τους χωρικούς να διαλυθούν και δήλωνε ότι η τοπική κυβέρνηση ήταν έτοιμη να εφαρμόσει την πιο σφιχτή δικαιοσύνη για κάθε τάξη ανθρώπων και πρόθυμη να στείλει σχετική αναφορά στην Κέρκυρα.

Οι εξεγερμένοι αρνήθηκαν να διαλυθούν προβάλλοντας ότι είναι αδύνατο να ζήσουν εξ αιτίας της βαριάς πάγιας φορολογίας η οποία τώρα αυξανόταν εξ αιτίας της κατασκευής της δώρυγας. Ο τοποτηρητής τους υπέδειξε να διατυπώσουν γραπτά τα παράπονά τους. Οι χωρικοί έγραψαν την αναφορά τους βιαστικά και οργισμένα, χωρίς ανάσα. Παραθέτω μικρά αποσπάσματα σε αποκαταστημένη μορφή:¹¹

Όλοι οι Λευκάδιοι προσπίπτουμε εις την εξοχότη σου και παρακαλούμε την δικαιοσύνη σου, ωσάν πατέρας μας να μας εσπλαχνιστής εις τα βάρητα οπού μας εφόρτωσαν τους πτωχούς. Δεν ημπορούμε να τα υποφέρουμε διότι είναι μεγάλα και εχάθηκαμε. Αλλά ζητούμε ότι να είμαστε ως είμαστε στο παλαιό, να πλερώνομε δεκατία στο γένημα, στα δέκα ένα και να πλερώνομε και στο κρασί και στο λάδι όπως πλερώναμε στο παλαιό [...] και όχι να πλερώνομε άλλα ντάτζια. Διατί να παίρνουν πάγιες οι άρχοντες και η κάσα να μην έχη και δια τούτο μας φορτώνουν τόσο βαριά ντάτζα; Να πλερώνη το κρασί; να πλερώνη το λάδι; να πλερώνη τα

11. Το κείμενο εκδίδεται στο τέλος, αρ. 1.

όσπρια; τα ζώα; Ακόμη και στη στεργιά όπου πάμε και δουλεύουμε και το γένημα όπου φέρνουμε και ξύλα πλερώνουμε και σ' αυτά ντουγάνα, όπου ποτέ δεν επλερώναμε και τώρα μας παίρνουν το διπλό [...] Ακόμη και τους ανθρώπους οπού εγγράψανε να τους δώσουμε, να μας τους πάρουν δεν το αγροικούμε και δεν τους δίνουμε. Μόνον οπόταν είναι χρεία δια τον τόπο μας είμαστε όλοι έτοιμοι να φυλάξωμε ως και πρώτα. Και τούτο ζητούμε από τη δικαιοσύνη σας να μας γένη διατί εμείς οι πτωχοί δεν μας απόμεινε κομμάτι ψωμί να φάμε.

Οι χωρικοί φυσικά δεν διαλύθηκαν, και καθώς ενισχύθηκαν και από νέες ομάδες, που έφταναν στους Σφακιώτες από άλλα χωριά, το πρωί της 17ης Σεπτεμβρίου κατέλαβαν τον λόφο Καθάρια Ράχη, το πιο κοντινό ύψωμα προς την πόλη πίσω από τη Μεγάλη Βρύση. Ο τοποτηρητής συνάντησε και πάλι τους εξεγερμένους και έκανε δεκτό το αίτημά τους να μεταφέρουν στην Κέρκυρα την αναφορά τους δύο από τους άρχοντες της πόλης, ο κόντε Ντ' Όριο και ο Θωμάς Βαφέας. Οι δύο αυτοί απεσταλμένοι συναντήθηκαν με τους χωρικούς και εκείνοι υποσχέθηκαν ότι θα αποσυρθούν στα χωριά τους.

Η ανταρσία των χωρικών προκάλεσε τρόμο στο Δημογεροντείο και στους άρχοντες της πόλης, που ήταν φιλικά προσκείμενοι στους Άγγλους. Υπήρχαν φυσικά και εκείνοι που δεν συμφωνούσαν με τη φορολογία, που ψήφισε το Δημογεροντείο και αυτό το ήξεραν οι χωρικοί γι' αυτό και διάλεξαν από αυτούς τους δύο απεσταλμένους. Ο φόβος στην πόλη προερχόταν κυρίως από την έλλειψη εμπιστοσύνης στις λαϊκότερες τάξεις της πόλης, που τις υποπτεύονταν ότι θα μπορούσαν να ξεσηκωθούν σε συνεννόηση ή ανεξάρτητα με τους χωρικούς. Δεν μπορούσαν λοιπόν να στηριχτούν παρά μόνο στην αγγλική εξουσία του αρμοστή και του τοποτηρητή και στις στρατιωτικές τους δυνάμεις.

Ο τοποτηρητής προσπάθησε να οργανώσει τον αγώνα της πόλης σε πιθανή επίθεση των χωρικών από τα νότια και δυτικά της, στήνοντας κανόνια και οργανώνοντας φρουρές στις εισόδους της πόλης. Η απάντηση του αρμοστή έφτασε στη Λευκάδα στις 19 Σεπτεμβρίου, αλλά αναφερόταν στην πρώτη αναφορά του τοποτηρητή για τα γεγονότα της 16ης Σεπτεμβρίου, εκφράζοντας διάθεση να εξετάσει τα αιτήματα των χωρικών με επιείκεια όταν φτάσει η αίτησή τους.

Η απάντηση με την ασάφειά της τόνωσε τη δυσπιστία των χωρικών και η εξέγερση φαίνεται ότι απλωνόταν σε όλο το νησί. Οι χωρικοί κατέλαβαν και πάλι την Καθάρια Ράχη (18 και 20 Σεπτεμβρίου).

Οι άρχοντες στην πόλη προσπάθησαν να δημιουργήσουν φρουρά 200 ενόπλων αλλά κανένας δεν ήθελε να καταταγεί γιατί φοβόταν τα αντίποινα των χωρικών στις εκτός πόλης περιουσίες τους. Κάποιοι δέχτηκαν να σπλιστούν αλλά μόνο για να υπερασπίσουν αν χρειαστεί το σπίτι τους.

Στο διάστημα που οι χωρικοί ανέμεναν την απάντηση στα αιτήματά τους ο τοποτηρητής τηρούσε ήπια στάση περιμένοντας στρατιωτική βοήθεια από την Κέρκυρα.

Το μεσημέρι της 21ης Σεπτεμβρίου φάνηκαν δύο αγγλικές φρεγάτες και άλλα πλοία να έρχονται. Οι οπλισμένοι χωρικοί επιτέθηκαν εναντίον της πόλης και ύστερα από συμπλοκές με τη φρουρά του Στόβενς μπήκαν στην πόλη. Στον πανικό που δημιουργήθηκε, κάτοικοι της πόλης έφευγαν έντρομοι προς το Κάστρο. Οι χωρικοί δεν έκαναν καταστροφές. Στις εξαιρέσεις ήταν ο εμπρησμός του μαγαζιού του δημογέροντα Σταύρου αλλά η πυρκαϊά δεν εξαπλώθηκε.

Η άφιξη των πλοίων στο Κάστρο και η αποβίβαση στρατού που κατευθύνονταν προς την πόλη, ανάγκασε τους χωρικούς να την εγκαταλείψουν και να καταλάβουν τις πλησιέστερες ορεινές θέσεις.

Στις 22 Σεπτεμβρίου ο Στόβενς, με διαταγή του Αρμυστή, κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο και ζήτησε από τους χωρικούς να διαλυθούν, απειλώντας τους με τη στρατιωτική δύναμη που έφθασε. Οι χωρικοί δεν διαλύθηκαν και ο Στόβενς αποφάσισε να χωρίσει τις δυνάμεις του σε τρία τμήματα που κινήθηκαν εναντίον των χωρικών κυκλωτικά από το Καλλιγόνι και το Φρόνι και μετωπικά από το δημόσιο δρόμο των Σφακιωτών.

Η μεγάλη συμπλοκή κατά την παράδοση έγινε στη θέση Μπόζα των Σφακιωτών με μεγάλες απώλειες των Άγγλων. Αλλά γενικά οι χωρικοί δεν μπόρεσαν να αμυνθούν, υποχώρησαν μέσα από τους Σφακιώτες στην ορεινή θέση Άσπρα Χαλίκια του Κόντρου, ανάμεσα Σφακιώτες και Εξάνθεια, προσπαθώντας να ανασυνταχθούν. Όμως η έλλειψη πολεμοφοδίων τους ανάγκασε να διαλυθούν άτακτα για να σωθούν. Πολλοί κατέφυγαν στην Ακαρνανία και ανάμεσά τους ήταν και οι κυριότεροι αρχηγοί. Τα χωριά των Σφακιωτών καταλήφθηκαν από τους Άγγλους την ίδια μέρα και έγιναν πολλά αντίποινα: έκαψαν σπίτια και έχυσαν λάδια και κρασιά.

Στις 24 Σεπτεμβρίου ο στρατηγός Άνταμ, αναπληρωτής του Αρμυστή Μαίτλαντ, με προκήρυξή του ανάγγελε την κατάπνιξη της εξέγερσης και στις 26 Σεπτεμβρίου ανάγγειλε τη σύλληψη των αρχηγών και την αποκατάσταση της τάξης. Την 1η Οκτωβρίου έφθασε στο νησί ο ίδιος ο Άνταμ που διόρισε τον λοχαγό Σουμίλα και τον υπολοχαγό Γκρίεσον επόπτες της Αστυνομίας με παράλληλη περιστολή των εξουσιών των τακτικών δικαστηρίων.

Στις 6 Οκτωβρίου επικήρυξε τους πρωταίτιους της εξέγερσης και του εμπρησμού ορίζοντας και φοβερές ποινές σε όσους τους βοηθούσαν να κρύβονται. Για τον υπόλοιπο πληθυσμό, που έλαβε μέρος στην εξέγερση από 15 ως 23 Σεπτεμβρίου, δινόταν συγχώρηση, με εξαίρεση εκείνων που θα αποδειχθεί στο δικαστήριο ότι στάθηκαν οι παρακινητές και υποκινητές της εξέγερσης. Ακολούθησε στις 7 Οκτωβρίου η πρόσκληση για παράδοση

των όπλων και των πυρομαχικών, που βρίσκονταν στα χέρια των κατοίκων της πόλης.

Στις 10 Οκτωβρίου ο Άνταμ σύστησε δικαστήριο για τον διακανονισμό των περιουσιών που δημεύονταν από δύο Άγγλους και δύο Λευκαδίτες άρχοντες. Εισαγγελέας ήταν ο Ιωάννης Ζαμπέλιος. Στις 14 Οκτωβρίου ανάγγειλε τη σύλληψη, την καταδίκη και τον απαγχονισμό τεσσάρων από τους πρωταίτιους: Σπύρος Ασπρογέρακας από Σφακιώτες, παπά-Θεόκλητος Στραβοσκιάδης από Απόπλαινα, παπα-Φίλιππος Κολυβάς από Αλέξανδρο, Βασίλειος παπα-Στάθη Πάλμος από Πόρο. Στη συνέχεια και για να είναι ο παραδειγματισμός συνεχής και φριχτός πίσσωσαν τα σώματά τους και τα κρέμασαν στα περάσματα της πόλης μέσα σε σιδερένιες κλούβες.

Οι περισσότεροι από τους αρχηγούς και πρωταίτιους, όπως είπαμε, πέρασαν στην Ακαρνανία και γλύτωσαν την αγχόνη και αρκετοί από αυτούς πήραν μέρος στην Επανάσταση του 1821. Οι αρχηγοί ήταν ο Αποστόλης Σταύρακας-Πανάδας και ο Νικολέτος Σταύρακας-Βελέντζας από Καρυά και οι Φίλιππος Ζαβερδινός και Σπύρος Ασπρογέρακας από τους Σφακιώτες. Τους τρεις απαθανάτισε ο δημοτικός στιχουργός.¹²

Στις 19 Οκτωβρίου ο Άνταμ παρέδωσε τη διοίκηση στον Στόβενς και γύρισε στην Κέρκυρα. Τα αστυνομικά μέτρα συνεχίστηκαν με έλεγχο και των φιλοξενουμένων προσώπων στην πόλη και στα χωριά. Η τάξη αποκαταστάθηκε γρήγορα και στις 10 Νοεμβρίου αποφασίστηκε η επαναλειτουργία των δικαστηρίων. Ο στρατιωτικός νόμος ίσχυσε ως το Μάιο του 1820.

Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας κατατάραξε τους Άγγλους και τον αρμοστή Μαίτλαντ, όπως φαίνεται από τις καταχωρίσεις ειδήσεων και κρίσεων στις βρετανικές εφημερίδες. Οι υποψίες τους για υποκίνηση της εξέγερσης από τους Ρώσους με τη συνεργία του Καποδίστρια και του ορθόδοξου κλήρου, δεν επιβεβαιώθηκαν, παρόλο που συνδυάστηκαν και ενισχύθηκαν από παρόμοιες θέσεις του Αυστριακού καγκελαρίου Μέτερνιχ.¹³

Η άμεση εξήγηση της εξέγερσης ως έργου υποκινήτων και παρακινήτων έμελε να είναι η πάγια προβαλλόμενη θέση των Άγγλων: «μερικοί διεστραμμένοι, των οποίων μία σκοτεινή σκέψη ετάραξε το μυαλό, ετάραξαν την ειρήνην και την ησυχίαν σας» θα πει στους Λευκαδίτες ο έπαρχος Χοϊδάς το Μάιο του 1820. Ο Μαίτλαντ στον απολογισμό του, λίγους μήνες μετά την εξέγερση, θα πει ότι: «η Κυβέρνησις έδειξε σταθερότητα, μετριοπάθει-

12. Το ποίημα βλ. στην υποσημείωση 8.

13. Μ.Θ. Λάσκαρις, «Ο Μέτερνιχ και η Επανάστασις της Λευκάδος», *Ιόνιος Ανθολογία* 13 (1939) 251-253. Βεβαίως ο Καποδίστριας γνώριζε τα γεγονότα και είχε στείλει στον Ούγο Φόσκολο αντίγραφο έκθεσης γι' αυτά: Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος, «Η στάσις των χωρικών της Λευκάδος του 1819», *Ο Μικρός Έλληνομνήμων*, τεύχος Β', Ιωάννινα 1960, σ. 107-108 [= *Ηπειρωτική Εστία* 9 (1960) 104-105].

αν και επιείκειαν, διότι εκ τσαούτης πληθούς εξαπατηθέντων και παραπλανηθέντων, το Στρατοδικεῖον ολιγίστου μόνον κατεδίκασεν», διαπίστωση που δεν είναι άστοχη ως προς την ηπιότητα των αντιποίνων για τόσους Άγγλους νεκρούς. Τα διαγγέλματα του Μάιτλαντ μεταφράστηκαν ελληνικά και διαβάστηκαν τέσσερις Κυριακές στις εκκλησίες.

Τον επόμενο χρόνο 1820 τα φορολογικά μέτρα χαλάρωσαν καθώς το Δημοσίο Ταμείο Λευκάδας θα πλήρωνε για τη διάνοιξη της διώρυγας 4.000 τάληρα το χρόνο. Διατηρήθηκαν σε 3.000 τάληρα οι εισφορές των ευκατάστατων της πόλης, με όρια τα 200 και τα 10 τάληρα κατ' άτομο, επιβλήθηκε φόρος στα διερχόμενα και ελλιμενιζόμενα πλοία πλην των λευκαδίτικων και ο φόρος στο κρασί και στο λάδι περιορίστηκε μόνο στις εξαγόμενες ποσότητες.

Και ακόμη η «σοφία» των προστατών Άγγλων τους οδήγησε να ζητήσουν από τους χωρικούς μετά την καταστολή της εξέγερσης, τη συγχώρηση και τις εκκλησίες για επιστροφή στις εστίες τους, να γράψουν το δικό τους λόγο για την κατάστασή τους, ώστε να μπορέσει η Κυβέρνηση να σχηματίσει σωστή γνώμη. Η μόνη απάντηση που γνωρίζουμε είναι των κατοίκων της Εγκλουβής γραμμένη στις 23 Οκτωβρίου και απευθύνεται στην Επιτροπή που όρισε ο Άνταμ.

Είναι ένα κείμενο γραμμένο ψύχραιμα, σε γλώσσα απλή ελληνική, με λίγες ξένες λέξεις, κυρίως όρους της διοικητικής και οικονομικής συναλλαγής, που θέτει όλα τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, των καλλιεργειών, των εισοδημάτων, της υψηλής φορολόγησης, που εξαφανίζει ακόμη και τον ελάχιστο απαιτούμενο για την επιβίωση. Προχωρά στα θέματα των σχέσεων με την απρόσιτη στην πόλη εξουσία και διοίκηση, την οργάνωση της αγροφυλακής, την αδυναμία των παιδιών των φτωχών να παρακολουθήσουν το κοινό προκαταρκτικό σχολείο που λειτουργεί στην πόλη. Το κείμενο αυτό έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που δείχνουν ότι η εξέγερση όχι μόνο δεν ήταν έργο υποκινητών, που παράσυραν τους αφελείς χωρικούς, αλλά ότι υπήρχαν ώριμα και συνειδητοποιημένα αιτήματα που έκαναν τους ανθρώπους αποφασιστικούς και έτοιμους να υποστηρίξουν ανυποχώρητα το δίκιο τους, παρόλο που η εξέγερσή τους είχε καταπνιγεί, οι αρχηγοί είχαν διασκορπιστεί ή βρίσκονταν κρεμασμένοι στις εισόδους της πόλης. Παραθέτω μερικά αποσπάσματα σε αποκαταστημένη μορφή.¹⁴

[...] ημεῖς οἱ ταπεινοὶ δούλοι τῆς, ἐγκάτοικοι τοῦ χωρίου Ἐγκλουβῆς ἀναφέρνομε εἰς τὴν δικαιοσύνην σας ὅτι ἡμεῖς εἴμαστε πολλὰ εὐχαριστημένοι εἰς τὰ τάξια καὶ νόμους ὅπου μας ἐδιοικούσαν εἰς τὸ στάτο βένετο οπού ἐπειτα οπού μας ἐξουσίασαν οἱ Φραντζέζοι καὶ ἀκολούθως οἱ Ρούσοι δε μας ἠνόχλησαν περισσότερο ἀπὸ

14. Το κείμενο εκδίδεται στο τέλος, αρ. 2.

εκείνο οπού επληρώναμε κατά τους νόμους του Βενετσιάνου επειδή έτζι εγνώρισαν ότι δυνάμαστε γνωρίζοντες την αδυναμία μας.

Επληρώναμε την δεκατία από τα γεννήματα, τα νόμιστρα κρασίου, λαδίου και ζώα μας [...] Πώς να μην τρομάξουμε και να φοβηθούμε εις τα περισσότερα και δυσβάσταχτα οπού μας υποχρέωσαν; Με ποίαν μας δύναμιν να πληρώσωμε; [...] Οι πτωχοί βοσκοί οπού έχουν τα ζώα προς βοήθειαν και τιμανά των φαμελιών τους να δίνουν δέκα παράδες ήτοι γαζέτες εις το κάθε ένα, έξω από τη δεκατία, οπού περιπατή νύχτα και ημέρα νηστικός, ξυπόλητος και κρωμένος εις τους λόγκους με βροχές και χιόνια, οπού δεν ημπορεί να υποφέρει τους αυτούς κινδύνους και πώς να πληρώνη τάτζιο; [...] δια το όφελος του καναλιού ημπορούσαν να ευρεθούν άλλοι τρόποι αρμοδιότεροι δια να γένη και το κανάλι και να μην υποφέρη και ο τόπος τα τόσα βάρητα [...]

[...] ερχόμαστε εις τα Κριτήρια της χώρας, εξοδενόμαστε, χασομερούμε και από τα κρύα και βροχές πολλοί οπού εχάθηκαν. Διατί να μην διοριστή εις τα χωρία να διορθώνουν και μικρές διαφορές τους; και οι μεθοδικές διατί να μην κρίνονται εις την απλήν γλώσσαν την ειδικήν μας αλλά ή ελληνικά ή φράγκικα; Διατί ένας πτωχός οπού δια την χρείαν του ή δια το χρέος του επούλησε το χωράφι του ή το αμπέλι του και διατί να μην ημπορεί να το εξαγοράζη ή εκείνος ή το παιδί του κατά τους βενέτικους νόμους;

Το κοινόν σχολείον οπού εσύνθεσε η χώρα διατί να μην είναι εις ένα μοναστήριον δια να έχουν και οι πτωχοί Λευκάδιοι να βάνουν τα παιδιά τους να σπουδάζουν, οπού για την χώραν δεν είναι δυνατοί και από την πτωχεία των Λευκαδίων είναι όλοι τυφλοί;

Το αλάτι οπού κάνει ο τόπος διατί να το τρώγη ακριβώτερο από τα άλλα νησία οπού το αγοράζουν από εδώ; [...]

Αυτά είναι τα ζητήματα οπού μας εγγίζουν επάνω εις την ζωήν μας και εις την πτωχείαν μας και περικαλούμεν τα φιλελεγήμονα σπλάχνη της δικαιοσύνης σας να μας δικαιώσετε εις αυτά. [...]

Τελειώνοντας θα πρέπει να εξετάσουμε τη μεταγενέστερη σύνδεση της εξέγερσης του 1357 με την εξέγερση του 1819. Το 1870 δημοσιεύεται στην Κέρκυρα, μεταφρασμένη και συμπληρωμένη από τον ιστορικό Ιωάννη Ρωμανό η μελέτη του Γερμανού ιστορικού Καρόλου Χόφφ, *Γρατιανός Ζώρξης αυθέντης Λευκάδος*,¹⁵ κύρια πηγή για την εξέγερση του 1357, που στάθηκε για τον ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη η αφετηρία συγκρότησης του ιστο-

15. *Γρατιανός Ζώρξης Αυθέντης Λευκάδος, Ιστορική πραγματεία του καθ. Καρόλου Χοφφ, μετενεχθείσα εκ της Γερμανικής υπό Ιωάννου Α. Ρωμανού, προτάξαντος Ιστορικήν Μελέτην περί της εν Ελλάδι Φραγκοκρατίας και των Παλατινών Κομήτων Ουρσίνων, Αυθεντών Κεφαλληνίας και Ζακύνθου, εκδοθείσα δε αναλώμασι του φιλογενοῦς κυρίου Παύλου Λάμπρου, Κέρκυρα 1870, 320 σ. [= «Ιωάννου Ρωμανού Ιστορικά έργα, επιμέλεια, προλογόμμενα Κ. Δαφνή», Κερκυραϊκά Χρονικά 7(1959) 127-330].*

ρικού πλαισίου εντός του οποίου κινήθηκε, με δημιουργική ελευθερία, η έμπνευσή του για να γράψει τον *Φωτεινό*, το τελευταίο και ατελείωτο έργο του, που γράφηκε τον τελευταίο χρόνο της ζωής του, το 1879. Το 1874 δύο λόγιοι, που συνδέονται στενά με τον Α. Βαλαωρίτη, ο Παναγιώτης Χιώτης και ο Ιωάννης Σταματέλος δημοσιεύουν περιγραφές της εξέγερσης του 1819.¹⁶ Όλα αυτά αποδείχτηκαν ικανά να οδηγήσουν τον ποιητή να συνδέσει τα θραύσματα της οικογενειακής του μνήμης και της λευκαδίτικης παράδοσης γενικότερα και να κατακτήσει μια καλή γνώση για την εξέγερση του 1819, που πραγματοποιήθηκε, όπως σημειώσαμε, στο ισχυρότερο οικιστικό συγκρότημα της λευκαδίτικης υπαίθρου, τους Σφακιώτες.

Ας θυμηθούμε την επισήμανση του Γιώργου Π. Σαββίδη, που πρώτος έγραψε το 1970¹⁷ για τη σχέση της εξέγερσης του 1819 με τον *Φωτεινό* του Βαλαωρίτη:

Στις 2 Ιουλίου 1878, δηλ. έξι μήνες πριν αρχίσει να γράφει τον Φωτεινό, ο Βαλαωρίτης δημοσιεύει [...] μίαν «ιστορική διατριβή» του, βασισμένη σε χαμένα έγγραφα του Μιχαήλ Σικελιανού, η οποία έχει τίτλο «Αλής Τεπελενλής και Καρολ Νάπιερ, 1819». Πέρα από την ένδειξη ότι γεγονότα του 1819 απασχολούσαν τον ποιητή στο στάδιο της εγκυμοσύνης του Φωτεινού το κείμενο αυτό [...] περιέχει την εξής ρητή πια αναφορά στο λευκαδίτικο «ρεμπελιό»: «Απέμενε η Λευκάς τελευταίον καταφύγιον των αδιαλλάκτων εχθρών του [= των Σουλιωτών], αλλ' η Λευκάς υπό την στρέβλην του Μαιτλάνδου δεν ήτο πλέον η Λευκάς του Καποδιστρίου. Καταβληθείσης της εξεγέρσεως των χωρικών της (1819), εστέναζεν υπό την μάλιστα των προστατών της Επτανήσου και έντρομος εθεώρει τα λείψανα των απαγχονιζομένων τέκνων της σείομενα υπό των ανέμων εντός των σιδηρών κλωβίων των».¹⁸

Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Βαλαωρίτης όταν εμπνέεται και γράφει το *Φωτεινό* έχει μπροστά του δύο πλήρεις «φακέλους» για την εξέγερση του 1357, χάρις στη μελέτη Χοφφ-Ρωμανού και για την εξέγερση του 1819, χάρις στα δημοσιεύματα του Χιώτη, του Σταματέλου και τις δικές του αναδιφήσεις, συμπληρωμένες από τις οικογενειακές και λευκαδίτικες μαρ-

16. Βλ. τις υποσημειώσεις 4 και 8.

17. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Φωτεινός*, Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα 1970, σ. 51-55.

18. Στο ίδιο, ανατύπωση 1976, σ. 67. Πρόκειται για μια υστερόγραφο προσθήκη, που ο Σαββίδης τύπωσε στο ανάτυπο της εισαγωγής του που κυκλοφόρησε το 1970 και σε ξεχωριστά φύλλα για να τα τοποθετούν οι αγοραστές της πρώτης έκδοσης στα αντίτυπά τους. Η μελέτη του Α. Βαλαωρίτη, «Αλής Τεπελενλής και Κάρολ. Νάπιερ 1819» δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εστία* 6 (1878) 435-442. Το απόσπασμα είναι από τη σ. 436, στ. α [= Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Β' Ποήματα και πεζά*, Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, Ελένη Τσατσανογλου, Αθήνα 1981, σ. 365].

τυρίες. Γράφει λίγους μήνες πριν από το θάνατό του: «Επεχείρησα μακρόν ιστορικών ποίημα και ήδη έφθασα εις το τέλος του τρίτου άσματος. Αλλά θα προφθάσω να το φέρω εις πέρας; Το θέμα μου είναι πάντοτε το αυτό: ανταγωνισμός διαρκής του Ελληνισμού κατά της κατακτήσεως και του ξενισμού. Άλλοτε είχα να κάμω με την Τουρκοκρατίαν, τώρα δε με την Φραγκοκρατία».¹⁹

Η συσχέτιση της εξέγερσης του 1357 με το «ρεμπελιό» του 1819 ανταποκρίνεται πλήρως στη γνωστή αντίληψη του ποιητή, ότι στη νεότερη ελληνική ιστορία «αι εποχαί άπασαι συγχωνεύονται» και συνεπώς «είναι πάντη αδιάφορον προς τον σκοπόν της νέας ελληνικής ποιήσεως αν το θέμα αυτής ανάγεται χρονολογικώς εις την δεκάτην έκτην ή δεκάτην ενάτην εκατονταετηρίδα».²⁰ Ο Βαλαωρίτης γνωρίζουμε ότι αναζητούσε «μεσαιωνικές» υποθέσεις για τις ποιητικές του συνθέσεις και για παράδειγμα ας θυμηθούμε τις εκκλήσεις στο φίλο του Κωνσταντίνο Σάθα, του οποίου το ιστοριοδιφικό και ιστοριογραφικό έργο παρουσιάζει μορφές τοπικών ηγετών που ήταν συγγενικές με εκείνες της ποίησής του.²¹ Είναι τα χρόνια που διατυπώθηκε η θεωρία της συνέχειας στην ελληνική ιστορία από τον Λευκαδίτη Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο και εκδόθηκε η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του φίλου του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Με τις ιστορικές αναδρομές του στο *Φωτεινό* ο Βαλαωρίτης θα φτάσει ως τους Περσικούς πολέμους, σε ένα αντίστροφο βηματισμό της ιστορικής συνέχειας. Η αναφορά, στη μελέτη των Χοπφ-Ρωμανού, στην Επισκοπία, ως κέντρο της εξέγερσης του 1357, τον ανέβαζε στην περιοχή των Σφακιωτών και στην ίδια Επισκοπή, ένα από τα κέντρα της εξέγερσης του 1819. Το θέατρο των γεγονότων του 1819 ήταν αποδεδειγμένο ότι μπορούσε να χωρέσει με προσαρμογές το δημιουργήμα της φαντασίας του ποιητή. Η γνώση του λευκαδίτικου χώρου και πολλών λεπτομερειών του ορεινού αναγλύφου, που ήταν απαραίτητες για την περιγραφή των κινήσεων των επαναστατών, αλλά και η γνώση των αγροτικών συνηθειών και καλλιεργειών με λεπτομέρειες, που αποτυπώνονται με το αντίστοιχο λεξιλόγιο, του έδιναν τις δυνατότητες να ξετυλίγει πειστικά τις ρομαντικές περιγραφές του. Νικολός Φωτεινός ήταν ένας από τους επικηρυγμένους της εξέγερσης του 1819. Οι Λευκαδίτες αρματολοί και κλέφτες του 18ου αιώνα, Γήταυρος και Πάλας, και ο ληστής Ρουπακιάς του 1843 δά-

19. Απόσπασμα επιστολής του Βαλαωρίτη, 23 Μαΐου 1879 προς τον Τιμολέοντα Φιλήμονα. Βλ. Τιμολέων Φιλήμων, «Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως πολιτευόμενος», *Εστία* 8(1879) 556 [= Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, *Βίος και έργα*, τ. Α', Αθήνα 1907, σ. 343].

20. Προλεγόμενα στην *Κυρά Φροσύνη*: Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Β' Ποήματα και πεζά...*, σ. 299-300.

21. Γιώργος Π. Σαββίδης, «Βαλαωρίτης και Σάθας (μια γόνιμη φιλία)», *Νέα Εστία* 106 (1979) *Αφιέρωμα στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη* (Χριστούγεννα 1979) 71-83.

νειζαν τα ονόματά τους στους πολεμικούς συντρόφους του Φωτεινού.²²

Δεν είναι ο χρόνος κατάλληλος να μιλήσουμε για την αξία του ποιήματος του Βαλαωρίτη: να πούμε μόνο ότι διαβάστηκε, απομνημονεύτηκε και απαγγέλθηκε στη Λευκάδα, όσο κανένα άλλο κείμενο, ακόμη και ως ιστορικό ανάγνωσμα, που μπορούσε να κρατά ανοιχτούς τους δρόμους προς το λευκαδίτικο παρελθόν, καθώς το ποιητικό του μήνυμα άγγιζε ζωντανά αισθήματα και αγωνίες επιβίωσης του Λευκαδίτη αγρότη.

---

22. Βλ. τώρα και τη μελέτη του Σπύρου Ι. Ασδραχά, «Ο ζευγολάτης του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη», στο βιβλίο του, *Πατριδογραφήματα*, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2003, σ. 151-173.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ*

1

Αναφορά των εξεγερμένων Λευκαδίων, Λευκάδα 16 Σεπτεμβρίου 1819 (έτος παλαιό) προς τον Τοποτηρητή Λευκάδας, αντισυνταγματάρχη Frederick Stovens

Πρωτότυπο. Μονόφυλλο, 30x21 εκ., γραμμένο μόνο στη μία όψη.
Public Record Office 26036, Colonial Office 136/412

Εξοχότατε κε αφέντα ειμῶν Sign<or> Κολονέλο σε προσκυνούμε = 1819: σεμπτεμβρίου 16: ἐ<τος> π<αλαι>ό Λευκάδα
Ὅλι ει λευκάδαι προσιπίτομε εις την εξοχου σου κε περικαλούμε την δικεοσίνι σου οσάν Πατερασμας να μας εσπλαχνιστίς εις τα βάριτα οπού μας εφόρτοσαν τους πτοχούς δεν ιμπορούμε να τα ειποφερομε διατί είνε μεγάλα κε εχαθίκαμε, αλά ζιτούμε ότι να εἴμαστε ος εἴμαστε στο παλεό, να πλερόνομε δεκατία στο γένιμα στα δέκα ἔνα, κε να πλερόνομε κε στο κρασί κε στο λάδι όπος επλερόναμε στο παλεό ομίος κε τα νόμιστρα ος στο παλεό, κε όχι να πλερόνομε άλα ντατζια, διατί να παίρνουν πάγιες ει άρχοντες κε ει κάσα να μην έχι κε δια τούτο μάς φορτόνουν τόσα βαριά ντάτζα; να πλερόνι το κρασί; να πλερόνι το λάδι; να πλερόνι τα όσπρια; τα ζόα; ακόμι κε στι στεργιά οπού πάμε κε δουλέβομε κε το γένιμα οπού φέρνομε κε ζύλα πλερόνομε κε σαντά ντουγάνα οπού ποτέ δεν επλερόναμε κε τόρα μας παίρνουν το διπλό. Έχομε λεμέντο από τήν πουλιτζία με τους κοντοστάμπιλες δεν ιμπορούμε να ειποφέρομε μόνον να πορεβόμαστε ος κε προλαβόν στο παλεό κε όχι ος ετούτην τιν όρα. ακόμι ζιτούμε κε τα λιανά τα ζοα να σκοτόνοντε ος και προλαβόν διατί ερεμπέλεψε ο τόπος, ακόμι κε δια τους δραγάτες ζιτούμε να τους βάνομε ειμῖς ο κάθε ενας στο χοριό μας κε όχι ναν τους βάνι το γοβέρνο, ακόμι κε δια ταλάτι ζιτούμε νάν τό πέρνομε ός κε πρότα κε όχι ναν ταγοράζομε ένα γρόσι το κουβέλι, ακομι διά τους ανθρόπους οπού εγράψανε ναν τους δόσομε να μάς τούς πάρουν δέν το αγρικούμε κέ δεν τούς δίνομε μόνον οπόταν είνε χρία δια το ντό<πο> μας εἴμαστε όλι έτιμι να φυλάζομε ος κε πρότα, κε τούτο ζιτούμε από τι δικεοσίνι σας να μας γένι διατί ειμῖς ει πτοχί δεν μας απόμινε κομάτι ψομί να φάμε, εγινε. –

* Ξεχώρισα τις ενωμένες λέξεις και συμπλήρωσα κάποιες λέξεις σε < >. Μετέτρεψα, στο πρώτο έγγραφο, σε κόμματα τα ερωτηματικά ; («καθ' ἑλξιν», ίσως από τις άνω τελείες των ιταλικών ;).

2

Αναφορά κατοίκων του χωριού Εγκλουβή, 31 Οκτωβρίου 1819 προς την Επιτροπή που όρισε ο αναπληρωτής του Αρμοστή Frederick Adam.

Πρωτότυπο. Μονόφυλλο, 31x21 εκ., γραμμένο και στις δύο όψεις.
Public Records Office 26036, Colonial Office 136/412

Προς τιν εβγενεστατιν Κομεξιον διοριςτιζαν και ζφραίδα του εξοχοτατου ζιερ φεδερικου άδαμ μαγκιόρ Κενεραλε ιπέος κομαντατόρου του τιμιοτατου ζτρατιοτικου ταγματος του μπάνιου και ζιμιομενι τας: 31: οκχτομβρίου: 1819:

Κα<τά> τιν διοριζιν τις αφτού εξοχότιτος δια να παριζιάζομε τας διαφοράς οπου αποβλέπουν επάνου ις τα αγαθά τον εκατίκον ομίς ει ταπινί δούλι τις εγγάτικι του χορίου εκλουβίς αναφέρνομε ταπινά ις τιν δικεοζινι σας ότι εμιαςτε πολα ευχαριςτιμένι ις τα ντατζια καί νόμους οπου μας εδικούσαν ις το στατο βένετο οπου έπιτα οπου μας εξουζιαζαν ι φραντζέζι και ακολούθος ι ρούζι δε μας ενόχλιζαν περιζοτερον από εκείνο οπου επλιρόναμε κατά τους νόμους του βενετζιάνου επιδι ετζι εγνόριζαν ότι δινομάζτε γνοριζοντας τιν αδυναμία μας

έπλιρόναμε τιν δεκατιάν από τα γενίματα τα νόμιστρα κρασίου λαδίου και ζζοα μας θηδω με ολον οπου ίτον πολί ολιγότερον από εκίνα οπου εκίροζεν ι ρεπούπλικα τις επτανιζου οπου ιμφορίτε να εξετάξιτε ις τα παλιά καταστιχα τον δεκατιςτάδον οπου δεν υπόφερναν το τόσον λίγον να το δόσουν και αμαχέβονταν και αλουνού λίπι ι πιναία και αλουνού το φόρεμα. πος να μην τρομαζομε και να φοβιθούμε ις τα περισσότερα και διςβάσταχα όπου μας ιποχρέοζαν με πían μας δίναμιν να πλερόζομε ένα οτάβο του ταλάρου δια τιν κάθε βαρέλα κρασίου έξο από τι δεκατιάν του ί το πουλίζι ί δεν το πουλίζι ο κάθε πτοχός ομίος το λάδι και ακόλουθα οπου εάν δεν εχι έξιτον να πάρι ο κάθε πτοχός να πλερόζι το τατζιο μέλι νά άποθάνι ις τήν φιλακί. τα άγγια ις τις μονέδες όπου ι πτοχί δουλέβουν ί πουλούν από ζτενοχοριζίν τους το κάθε τους ιζόδιμα και λαβένουν το τάλαρον προς γροζια έξι και μιζό και να το δίνομε του τάτζιου προς γροζια πέντε καί μιζό ί δια τα χρέγια μας κατά τιν τιμίν εκινου του κερού όπου τα ελάβαμε και διατί να μί πλιρόνι κάθε ενας το χρέγι του κατά τιν τιμίν οπου πάν ι μονέδες ις τιν πιάτζα. αλίμονον ις εμάς τους πτοχούς εάν δεν ζιγκατεβί το ζπλάχνος τις δικεοζίνιζας. να πλιρόνουν τάτζια δια τα γενίματα όζπρια δια τα μερδικά τον χοραφιόν του του κάθε ενός.

ι πτοχί βοζκί οπου έχουν τα ζζοα προς βοϊθιαν και τιμανά τον φαμελιόν τους να δίουν δέκα παράδες ίτι γαζέτες ις το κάθε ένα έξο από τι δεκατιά οπου περιπατί νίχτα και ιμέρα νιςτικός ζιπόλιτος και κριομένος ις τους λόνκους με βροχές και χιόνια οπου δεν ιμφορί να ιποφέρει τους αφτούς κινδίνους και πος να πλερόνι και το τάτζιο.

με πían μας δίναμι να πλερόνομε τεζ χρονικές τάνζες άφτά μας τάσουν ότι δια το όφελος του καναλιού ιμφορούζαν να βρεθούν άλι τρόπι άρμοδιότερι δια να γένι και το κανάλι και να μίν ιποφερι και ο τόπος τα τόζα βάριτα.

εμῖς ἔχομε τόσες ἀπόδιζες οπου ἰ λεφκάδιοι εδούλευσαν ἰς κάθενη περίστασιν και χρίαν του νισίου και δουλέβουν πάντα αδοροδοκίτος και με το κορμί τους ἰς τας απερασμένες περίπτωτες όταν το καλούσε ἰ χρία και ἰ περισότερι νιστικί με το να μίν ἰχαν να αγοράσουν.

ακομι ζας κάνομεν γνωστό τίν διστιχίαν οπου ἰποφέρνομεν εμῖς ἰ πτοχί λεφκάδιοι οπου θέλοντας να πλιρόσουν ἰ να λαβομεν δεκα τάλαρα ερχομέστε ἰς τα κριτήρια τις χόρας εξοδέβομάστε χαζομερούμε καί ἀπό τα κρία και βροχες πολί ὀπου εχάθικαν. διατί να να μίν διοριστί ἰς τα χορία να διορθθόνουν και μικρές διαφορές τους. και ἰ μεθοδικές διατι να μίν κρίνοντε ἰς τίν απλίν γλόσαν τιν εδικί μας ἀλά ἰ ελινικά ἰ φραγγικα.

διατί ἑνας πτοχός οπου δια την χρίαν του ἰ δια το χρέος του επούλιζε το χοράφι του ἰ το ἀμπέλι του και διατί να μίν ἰπορή να το εξαγοράζι ἰ ἐκίνος ἰ το πεδί του κατὰ τούς βενετικούς νόμους.

Το κινόν σχολίον οπου ἐσίνθεσε ἰ χόρα διατί να μιν ἰνε ἰς ἑνα μοναστήριον δια να ἔχουν και ἰ πτοχί λευκάδιοι να βάνουν τα πεδιά τους να ζπουδάζουν οπου δια τιν χόραν δεν ἰνε δινατί και ἀπό τιν πτοχία τον λευκαδίον ἰνε ολι τιφλί.

το ἀλάτι οπου κάνι ο τόπος διατί να το τρόγι ακριβότερο ἀπό τα ἀλα νισιά ἰ που το αγοράζουν ἀπό ἐδό.

ἀκόμι δια τίν διστιχίαν τις λευκάδας ἔκοψαν τον ζσκοτομόν τον ζόν ἐκίνον τον ἀταχτον οπου δεν τα ἐφίλαγαν ἀπό τι<ς> ζπορές και ἀμπέλια μόνον ἰ ἀταχτι φίλακες τον ζόν τα ἀφίνουν και κάνουν ζιμίας και τίν ἰμέραν και την νίχτα. που ἰ δραγάτες να ἔχουν μαζί τους μάρτιρες να τους ἐγκαλοῦν τις δικαιοσίνες και ζιμιόνοντας και ἰ τραγάτες και ἰ νικοκιρέι ὀπου ὀλι ἰ γεοργί ἔχουν διλία δια να κάμουν τιν ἐπιχίρσιν τις γεοργικίς. ἀφτά ἰναι τα ζιτιμάτα ὀπου μās ἐγγίζουν ἑπάνω ἰς τιν ζοῖ μας και ἰς τίν πτοχία μας και περικαλούμε τα φιλελεγίμονα ζπλάχνα τις δικαιοσίνης να μας δικαιοσिता ἰς ἀφτα. Και μένομε με ὀλον το ταπινόν ζέβας.

Χοριό ἐνκλουβί τας ἰκοσιτρίς οχτομβρίου 1819: π<α>λ<ε>ο.

εβγαλμένο ἀπό τους ταπινούς ἐνκάτικους του αφτού χοριού:

δια να παρισιαστί ἰς τίν ἐβγενεστάτην κομισιόν

Ακολουθεῖ σε χαρτί 19,5x14,5 εκ.

Προς την ευγενεστάτην Κομισιόν

διορισθίσαν παρά του εξοχοτάτου νκενεράλε απανου ἰς τα ζητηματα τον ἐγκατικον

ἑκαμα γνωστον το προσκινητο προκλάμο τις αουτού εξοχότιτος τον ἐγκατίκον του χοριού μου εἰ οποιόι μου ἑδσαν την παρούσαν αναφοράν οπου σας ἐνχιρίζετε ομού με το ραπόρτο μου και μένο με ὀλην την ταπινήν προσκίνισιν.

ἰκοσιτρίς. 23 οκτομβρίου 1819 ε<τος>π<αλεό> ἐνκλουβη

Ο ταπεινός δούλος
αναγνώστις φραγκούλης
επιστάτης

Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι Ο

Ο αναγνώστης μπορεί να χρησιμοποιεί εκτός από τα ξένα λεξικά και γλωσσάρια ιδιωμάτων και τα επτανησιακά και ιδιαίτερα: Χριστόφορος Γ. Λάζαρης, *Τα Λευκαδίτικα. Ετυμολογικά και ερμηνευτικών λεξιλόγιον των γλωσσικών ιδιωμάτων της νήσου Λευκάδος*, Ιωάννινα 1970, με το συμπλήρωμά του: *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 5 (1978-80) 103-113. – Πανταζής Κοντομίχης, *Λεξικό του λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (Ιδιοματικό-Ερμηνευτικό-Λαογραφικό)*, Αθήνα 2001.

- άγγιο = επικαταλλαγή, διαφορά στο νόμισμα κατά τη συναλλαγή
 αγρικούμε = καταλαβαίνουμε, συμφωνούμε
 αμαχέβονταν = αντιδικούσαν
 γαζέτα = βενετικό νόμισμα (για τις νομισματικές ισοτιμίες βλ. Ροντογιάννης, *Ιστορία... τ. Β΄*, σ. 519-528)
 γοβέρνο = διοίκηση, κυβέρνηση
 γρόσι = τούρκικο νόμισμα (για τις νομισματικές ισοτιμίες βλ. Ροντογιάννης, *Ιστορία... τ. Β΄*, σ. 519-528)
 δραγάτης, τραγάτης = αγροφύλακας
 έζιτον = ζήτηση
 ερεμπέλεψε = έμεινε χωρίς έλεγχο
 κάσα = δημόσιο ταμείο
 κολονέλος = συνταγματάρχης
 κομε(ι)σιόν = Επιτροπή
 κοντοστάμπιλες = κοντόσταβλοι, αστυνόμοι
 κουβέλι, μέτρο = μέτρο χωρητικότητας, που αντιστοιχούσε σε 11 οκάδες σιτάρι
 λεμέντο = παρατήρηση, έλεγχος
 μεθοδικές = δίκες κατά τις τακτικές μεθόδους
 κκενεράλε, γκενεράλε = Αρμολογία
 νόμιστρα = φόρος επί των ζώων
 ντάτζ(ι)α, τάτζ(ι)α = φόρος, φόροι
 ντουγάνα = τελωνείο, φόρος εισαγωγής
 οτάβο = όγδοο
 πάγιες = μισθοί, τακτικές αμοιβές
 παράς = τουρκικό νόμισμα (για τις νομισματικές ισοτιμίες βλ. Ροντογιάννης, *Ιστορία... τ. Β΄*, σ. 521-528)
 πινιάτα = χαλκοματένιο δοχείο για τη μεταφορά νερού ή για άλλες χρήσεις
 πουλιτζία = αστυνομία
 προκλάμο = προκήρυξη
 ριπόρτο = έκθεση, αναφορά

ρεπούπλικα της Επτανήσου = Επτάνησος Πολιτεία (1800-1807)

signor = κύριος, αφέντης

στάτο = κράτος

στεργιά = Ακαρνανία, ηπειρωτική Ελλάδα

τάληρο = νόμισμα (για τις νομισματικές ισοτιμίες βλ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...* τ. Β΄, σ. 521-528)

τιμανά = πόρεψη (;)